

Юрчишин Галина

заслужений архітектор України,
канд. арх., доцент, професор кафедри дизайну

Косівського інституту ПДМ
Львівської національної академії мистецтв;

Стеф'юк Роман

викладач відділу фундаментальних дисциплін

Косівського інституту ПДМ
Львівської національної академії мистецтв

ПАМ'ЯТКИ ДЕРЕВ'ЯНОГО ЗОДЧЕСТВА ГУЦУЛЬЩИНИ. ДО 100-РІЧЧЯ МОНАСТІРСЬКОЇ ЦЕРКВИ РІЗДВА ІВАНА ХРЕСТИТЕЛЯ

Анотація. Гуцульська дерев'яна церква — унікальне творіння народного зодчества, що увібрало в себе духовне багатство, життєву мудрість та творчий талант українського народу. Одним із чудових її зразків є церква Різдва Івана Хрестителя міста Косова, історію становлення та художньо-композиційні особливості інтер'єру якої розглядаються у статті.

Ключові слова: традиція, Гуцульщина, дерев'яна церква, архітектура, художньо-композиційні особливості.

Аннотация. Юрчишин Г.М., Стеф'юк Р.Г. Памятники деревянного зодчества Гуцульщины. К 100-летию Монастырской церкви Рождества Иоанна Крестителя. Гуцульская деревянная церковь — уникальное творение народного зодчества, вобравшее в себя духовное богатство, жизненную мудрость и творческий талант украинского народа. Одним из замечательных ее образцов является церковь Рождества Иоанна Крестителя города Косова, истории становления и художественно-композиционные особенности интерьера которой рассматриваются в статье.

Ключевые слова: традиция, Гуцульщина, деревянная церковь, архитектура, художественно-композиционные особенности.

Annotation. Yurchyshyn G.N., Stefyuk R.G. Unique Monuments of Wooden Architecture in Hutsulshchyna. 100-th Anniversary of Kosiv Church of Nativity of John the Baptist. Hutsulian wooden church is a unique creation of folk architecture, which has absorbed spiritual values, wisdom and creative talent of Ukrainian people. Kosiv Church of Nativity of John the Baptist is a wonderful example of this. The author shows historical grounds and its artistic and compositional peculiarities in this article.

Key words: tradition, Hutsulshchyna, wooden church, architecture, artistic and compositional peculiarities.

Надійшла до редакції 23.04.2012

Постановка проблеми. В царині духовного відродження та становлення української культури одне з провідних місць належить збереженню та утвердженню своєрідності національної архітектурно-мистецької спадщини. На протязі багатьох століть проходив складний процес формування її ідентичності майстрами — будівничими та професійними зодчими. Прикарпатська земля прикрашена чудовими зразками архітектурних творів, котрі слугували людям, даючи не лише умови для життєдіяльності, а й утверджуючи віру, традицію та культуру нації. Досконаліми зразками кращих сакральних споруд регіону є дерев'яні церкви Гуцульщини. Регіональна архітектура має унікальні художньо-композиційні, конструктивні та типологічні особливості, котрі удосконалювались із покоління до покоління. Шліфуючи майстерність будівничого та мистецький смак зодчого формувався неповторний образ Галицької архітектури, витоки якої йдуть з часів становлення Галицько-Волинської держави.

Тисячолітня історія Галицької церковної архітектури розкриває перед нами величезне розмаїття як монументальних мурованих храмів та соборів, так і величавих та камерних дерев'яних церков побудованих в традиціях української народної архітектури. Відомий художник, академік І.Грабар так піднесено урочисто змальовував українську церкву: «Ось де самотутнє мистецтво Прикарпатської Русі торжествує своє найвище досягнення! Тут, у цих, легкозлітаючих до неба струнких силуетах храмів, в дитячій простоті їх конструкцій, що надає їм вигляду дивовижних іграшок, виявилася вся надзвичайна чарівність цього справді народного мистецтва» [4]. Кращі зразки храмів відзначаються ошатністю та красою своїх форм при простоті конструктивного рішення, гармонійним співвідношенням частин споруди і всіх її елементів при лаконічній строгості і досконалості.

Архітектура гуцульської дерев'яної церкви стала об'єктом вивчення та дослідження багатьох науковців, духовенства та пошановувачів архітектурно-мистецької спадщини. Завдяки фундаментальним дослідженням Володимира та Данила Щербаківських, М. Драгана, Г. Павлуцького, В.Січинського, С.Таранушенка, В.Кричевського, сучасним дослідникам І. Могитичу, Я. Тарасу, І. Довгалюку, А. Данилюку, В. Мельнику та багатьом іншим, котрі провели велику дослідницьку, наукову та просвітницьку роботу в царині вивчення та збереження архітектурної спадщини України, вписана яскрава сторінка літопису сакральної архітектури краю. Однак, цей великий пласт народного зодчества потребує системної дослідницької, а відтак відновлювальної реставраційної роботи, оскільки значна частина пам'яток дерев'яного церковного зодчества знаходиться в стадії руйнації не лише природою, але й людьми, через їх бездумне та недбале ставлення до своєї духовної спадщини. Відрадно, що з часу отримання Україною незалежності, в основному за сприяння церковних громад, збережені та споруджуються чудові зразки сакральної архітектури на теренах України.

Однією із багатьох унікальних дерев'яних церков Гуцульщини, що в цьому році відзначатиме свій

столітній ювілей є церква Різдва Івана Хрестителя міста Косова. Однією із багатьох унікальних дерев'яних церков Гуцульщини, що в цьому році відзначатиме свій столітній ювілей є церква Різдва Івана Хрестителя міста Косова (рис. 6). З дарчої грамоти 1424 року князя Свидригайла [3] довідуємось, що на теперішньому місці церкви був монастир, при якому діяла церква Св. Миколая. Документи свідчать, що святомиколаївський монастир функціонував протягом кількох сот років, що засвідчує Ревізія ігуменів з 1724 року [3]. Проте, 1744 року, відповідно до рішення капітули в Дубні про концентрацію малих монастирів, його було закрито і прилучено до Крилоського святоуспенського кафедрального монастиря [3]; туди мали перевести ряд книг і дзвоник до вівтаря; отець Авксентій Старчевський зі своїми речами мав відбути до Погонського монастиря; парохія й залишена нерухомисть (церква, дзвіничка з двома невеликими дзвонами, маленька хатина отця Авксентія, цвинтар, великий сад, замулений ставок і дві сіножаті) та ще церковний реманент, частина книг і образи передавалися у світську церковну адміністрацію. На той час, за словами візитатора (ревізора), церква при монастирі мала на пляні одну наву, а завершувалася трьома банями модної структури. Проте через дедалі більше руйнування вуглів під середньою банею довелось 1758 року будувати нову церкву, і звели її на хрещатому пляні з однією банею. Вона була хресто-подібна однобанна, невеличка, але ошатна та красива. З часом дерев'яна церква руйнувалась і її розібрали, а на тому місці встановили тимчасову капличку де правилась служба Божа. Довкола каплички 1912 року була зведена нова дерев'яна церква Різдва Івана Хрестителя, в котрій і донині відбуваються богослужіння. Вона є однією із рукотворних перлин бабинського майстра-будівничого Івана Гарасим'юка. Можливо, така послідовність будівництва стала причиною того, що масивний центральний четверик прийшлося піднести вище дахових гребенів крил вже аж тут виконувати перехід до восьмерика, який з тих же міркувань теж випало зробити вищим. Крім центральної великої бані церква має ще дві малі, які є сліпими. Із західного та південного боків прибудовано одно-і двоярусний зашклені ганки, в кутах при вівтарі — двоє захристій [3].

На протязі століть саме церква в усі важкі періоди життя своїх парафіян служила їм духовною меккою, де кожен знаходив моральне очищення та підтримку, дороговказ та напутсвіє на добрі справи, наснагу на працю та творчість. Такою є наша церква та її вірні поводити-священики, котрі обрали своєю долею щире служіння Богові і є його добрими посланниками на землі.

Інтер'єр церкви вражає своєю пропорційною завершеністю та лаконізмом, що виражається чітким співвідношенням висоти будівлі та її елементів. Так, при вході у бабинець висота храму має висоту середнього зросту людини, прохід у наву — висоту людини з піднятою рукою, підкупольний простір відкривається при їх переході. Різьблені позолочені гратки іконостасу, котрі відразу постають перед нами через фігурно прорізаний прохід з бабинця до нави. В плані церква складається із прямокутників, котрі розміщені по од-

ній осі від заходу на схід. Незважаючи на аматорський підхід в роботі майстра-різьбяр Івана Гарасим'юка ми відчуваємо його глибоку одухотвореність проникнення в матеріал. Гуцульського майстра відзначає спостережливість і філософська оцінка та аналіз навколишнього світу, карпатської природи, бажання пізнати її закони і перенести на свої архітектурні творіння.

Передній зруб найбільший і найвищий, два бічні менших розмірів, що відповідає літургії, оскільки в бабинці стоять жінки і прихожі. В наві відбувається богослужіння, вівтар відгороджений від основної частини іконостасом з царськими і дияконськими воротами. Іконостас повторює форму підкупольного простору нави. Він складається із п'яти горизонтальних ярусів: предели, намісного, святкового, апостольського та пророчого. Композиційною побудовою іконостаса стіна нагадує фасади пізньоренесансних споруд. Її площини розчленовані нішами з арочними завершеннями, призначеними для ікон, карнизми, колонками. Ікони симетрично розташовані обіч центральної осі, утвореної царських врат та розміщеними над ними композиціями «Тайна вечеря», «Деїсус» та «Богоматір – Знамення». Врівноважена архітектонічна будова іконостаса є наслідком узгодженості його вертикальних і горизонтальних поділів. Вертикальні ритми повторюються в колонках, якими розділені ікони, горизонтальні, підкреслені декоративними поясами між ярусами іконостаса.

Внутрішнє просторове багатство підкреслюється світлотіневою грою, викликаною джерелом світла. Розпис стін храму виконав відомий майстер Володимир Гуз, предмети декоративно-прикладного мистецтва, які використано в облаштуванні церкви виконані косівськими майстрами художнього дерева Миколою Гавришем, Миколою Матійчаком, Іваном Павликом, Іваном Балагураком.

Місце за іконостасом, де знаходиться престіл — Трапеза Господня, називається вищим хором — святилищем. Посеред святилища розташований вівтар, на якому саме і приноситься Безкровна Жертва Нового Заповіту. Вівтар, або престіл, є ядром усього храму, тому його розміщують на підвищенні так, щоб було видно на весь храм вірних. В Монастирській церкві вівтар має вигляд чотирикутного стола, який символізує чотири сторони світу, для яких приноситься безкровна жертва, і накривається матерією-антипедієм.

Посеред престолу розміщено кивот, який називається залежно від його виду Гробівницею, Сіоном або Єрусалимом. Кивот дарохранительний (грец. скриня, ковчег) — нап্রেстьольний літургійний предмет у вигляді скриньки, хрещатого храму, призначений для зберігання Напередосвячених і запасних Святих Дарів [1]. В церкві Різдва Пресвятої Богородиці кивот, роботи косівського різьбяр Миколи Гавриша нагадує односторонню дерев'яну церкву зрубною конструкції (рис. 2). На кожному з чотирьох виступів, в центрі намальована ікона. В обрамленні ікон використано поєднання технік інкрустації різними породами дерева, перламутром та сухої різьби. На дверцятах замість традиційного зображення чаші в прямокутнику намальована ікона Ісуса Христа. Навколо ікони площа заповнена мо-



Рис. 1. Панікаділо церкви Різдва Івана Хрестителя міста Косова



Рис. 4. Рама для плацаниці



Рис. 2. Кивот дарохранительний (робота майстра-різьбяра Миколи Гавриша)



Рис. 5. Дерев'яна патериця



Рис. 3. Інкрустований напрестольний хрест



Рис. 6. Церква Різдва Івана Хрестителя міста Косова

тивами інкрустації та сухої різьби. Майстер використовує своєрідний принцип декорування, який полягає у розподілі великих площин на менші поля, що мали вигляд геометричних фігур – квадратів, кіл, півкіл, прямокутників. Верхня частина кивоту, куполи, трикутні бокові виступи легко декоровані. Кожен купол завершується хрестом. Ці хрести профільовані та оздоблені інкрустацією. Бокові виступи у вигляді колон Микола Гавриш підсилює орнаментальною стрічкою, викладеною різнокольоровим деревом та перламутровими вставками. Покриття куполів вирішено у вигляді традиційної для гуцульської церкви – гонти. Не покриваючи її іншим кольором, майстер свідомо акцентує увагу на іконописних зображеннях та високому технічному рівні виконання мотивів інкрустації.

Тонке відчуття матеріалу, чіткий ритм геометричного орнаменту, не перевантаженість площини – риси, що характерні для предметів облаштування внутрішнього простору церкви Різдва Пресвятої Богородиці.

Особливою мистецькою виразністю та високим технічним рівнем виконання виділяється дерев'яне панікадило церкви Різдва Пресвятої Богородиці (рис. 1). Майстер застосував триярусну конструкцію рамен, які утворили цікаву архітектоніку форми “павука”. Композиційним центром даного панікадила є точений стрижень. Він поділений на декілька блоків, між якими прикріплені дві восьмикутні суцільні основи. З них виступають профільовані кронштейн-рамена. Кожен ярус складається з восьми “гілок”, які оздоблені технікою інкрустації. Також в декоруванні гілок автор використав точені накладки з іншого дерева, які утворюють своєрідну орнаментальну стрічку. На завершенні рамен, які мають вигляд кучерів, встановлені чашоподібні гнізда для свічок.

Павук виконаний з деревини груші. Майстер вдало поєднав техніку інкрустації з сухою різьбою, цікаве вирішення кольорових вставок та викладка бісером.

Головний світильник займає центральне місце в облаштуванні внутрішнього простору церкви і підтримує єдине стильове вирішення культово-обрядових предметів.

В церкві знаходяться ще два панікадила дещо менших розмірів. Один майже ідентичний до головного павука. Автор застосував простішу конструкцію, яка складається з двох ярусів. Інший павук оздоблений технікою сухої різьби. Від масивного стержня відходить один ярус рамен, котрі профільовані, як і в попередніх панікадилах. Вдале поєднання декоративних дармовисів з точеними накладками дозволило різьбярю оригінально вирішити конструкцію чашок для свічок. На квадратну суцільну основу, яка декорована накладними трикутними виступами, прикріплені витонченої форми точені чашки для свічок.

Високим професійним рівнем виконання вирізняється напестольний хрест з призматичною підставкою (рис. 3). В декоруванні майстер застосував техніку профільовання, інкрустації деревом, перламутром та бісером. На тильній стороні намальоване Розп'яття Христа. Велику увагу приділено орнаментальному вирішенню. Чітко розставлені композиційні акценти на завершенні рамен.

На іншій стороні, в центрі, викладений хрест з перламутровими вставками. Оздоблена елементами інкрустації також і підставка хреста. Процесійні хрести з церкви Різдва Пресвятої Богородиці вирізняються довершеністю композиції. На одному з них намальоване Розп'яття Христа, на іншому – в центрі хрест, виконаний в техніці інкрустації і перекладений перламутром. Відсутність Розп'яття дала можливість автору максимально проявити свою різьбярську майстерність, продемонструвати широкий діапазон застосування традиційних для Гуцульщини прийомів декорування дерева.

Хрести виконані з деревини груші. Їхні рамена профільовані і, як і в попередніх обрядових предметах, за рахунок точених декоративних накладок утворюється цікавий ажурний орнамент. Хрест переходить в точену ручку – держално, яке теж декороване елементами інкрустації.

За функціональними та художніми особливостями до виносних хрестів наближаються патериці. Патериця (інші назви – жезл, ліска) – довга палиця із символічним завершенням (знаком сонця, місяця або іконкою) в оточенні саява, були символом влади родової, військової, цехової, а згодом і вищих християнських священнослужителів [2].

Патериця церкви Різдва Пресвятої Богородиці – це різьблений круг-саяво в центрі з мальованим іконографічним сюжетом (лицевий бік) і гуцульськими орнаментальними мотивами інкрустації навколо (рис. 5). На тильній стороні автор використав техніку інкрустації деревом та перламутром. В центрі кола виступає зображення хреста як символу християнства, одного з основних елементів українського національного орнаментального фонду. Ззовні на крузі виступають півкруглі та квадратні виступи у вигляді стилізованих променів сонця.

Вирішення ще однієї патериці ідентичне. В крузі мальована іконка, навколо орнаментальна смужка, яку утворюють зі смаком укладені майстром мотиви інкрустації – “гачки” та “квадрати”, перекладені перламутром.

Патериці виконані в техніці точіння, інкрустації, сухої різьби та профільовання. Вони вирізняються високим технічним рівнем виконання, професійним підходом до такої складної техніки декорування як інкрустація. Так як і в панікадилах, автор використав точені декоративні накладки іншого кольору дерева. При чому декоративно опрацьована не лише верхня частина, а й чимало уваги приділено держалну, палиці патериці. Завершує патерицю хрест в оточенні гострих і півкруглих виступів у вигляді променів. Патериця і процесійний хрест є, свого роду, атрибутами безперервної процесії історичного ходу християнства від найдавніших часів до сьогодення. Життя – процесія з несенням хреста – в руках і Христа – в серці [2].

Великої уваги заслуговує оздоблення рам для ікон. На Гуцульщині рами оздоблювали різьбленням та інкрустацією з ювелірною майстерністю, тому такі твори виглядали особливо привабливо. Чудово виконана рама для плащаниці 1977 року, роботи учня Василя Девдюка Петра Баранюка (рис. 4). В її композиції

автор застосував характерні мотиви “йорданського” хреста, восьмипроменевої зірки, гачки, пшенички, тощо, які перекладені перламутром та бісером. В церкві знаходиться ще одна різьблена рама для ікони в оздобленні якої майстер використав техніку сухої різьби з досконалим технічним виконанням. Поєднання хреста з солярними знаками, традиційними гуцульськими кучерями відносять раму до творів кращих зразків традиційного мистецтва художнього деревообробництва Гуцульщини.

Висновки. На теренах України, зокрема Гуцульщини, збереглися унікальні пам'ятки дерев'яного церковного зодчества котрі потребують детального дослідження та аналізу, що має послужити матеріалом для розробки державної програми з їх відновлення та реставрації. Значний внесок у збереження пам'яток сакральної архітектури і мистецтва регіону повинні внести архітектурні служби, архітектурно-мистецькі навчальні заклади та спілки. Спільно з Єпархіями фахівці зобов'язані створити художньо-мистецькі ради, котрі б приймали колегіальні рішення з важливих архітектурно-будівельних та реставраційних питань і надавали дозволи на проведення цих робіт. Відсутність державного контролю і впливу з боку архітектурно-мистецьких органів призводить до пагубного впливу на архітектуру церков та храмів.

Великий пласт народного зодчества потребує системної дослідницької роботи, оскільки значна частина пам'яток дерев'яного церковного зодчества регіону ще недостатньо вивчена та зафіксована (багато церков взагалі не має повної технічної документації, твори декоративно-прикладного мистецтва, котрі є в церквах не обліковані). Безжальний час не дає нам можливості зволікати, оскільки чимало пам'яток дерев'яного церковного зодчества знаходиться в стадії руйнації не лише природою, але й людьми, котрі виконують згубні для церкви відновлювальні роботи. Невеликі за формою, але ємкі і глибокі за змістом та духовним наповненням, наші гуцульські церкви, як часточка серця кожного українця заслуговують на нашу увагу та пошану.

Чудовим зразком дерев'яного церковного зодчества Гуцульщини є церква Різдва Івана Хрестителя, котра святкує свій столітній ювілей. Вона не лише осередок духовного життя парафіян міста Косова, це плід вправних рук майстра, творча думка художника і різьбяр, вишивальниці і ткалі, котрі увібрали в себе духовне багатство, життєву мудрість, творчий талант українського народу.

Література:

1. Павлюк С. П. Словник основних понять і термінів етнології / С. П. Павлюк. — Львів, 2008.
2. Словник українського сакрального мистецтва / За науковою редакцією М.Станкевича. — Львів: Інститут народознавства НАН України, 2006. — 287 с.
3. Стеф'юк В. Косів — місто історичне / урбаністичний нарис/. — Косів: Писаний камінь. 2002.
4. Сулик Р. Дерев'яне церковне будівництво на Стрийщині. — Львів. — Стрий: МП «Опришки». — 1993. — С. 122.